

УДК 37.013.78:37.013

Олена Будник

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ЕТНОВИХОВАННЯ МОЛОДІ В УКРАЇНСЬКІЙ ПЕДАГОГІЦІ 1920-Х РОКІВ

У сучасних умовах інтегрування України до світового освітнього простору актуальним постає питання оновлення етнічно-національної філософії освіти, впровадження інноваційних технологій у практику професійно-педагогічної підготовки фахівців на рівні світових стандартів. У цьому контексті цінним вважаємо ретельний аналіз позитивних і негативних положень історико-педагогічного досвіду, що слугують необхідною умовою розв'язання низки актуальних завдань у вітчизняних педагогічних вишах.

Актуальність проблеми зумовлена суперечностями між:

- зацікавленнями українців в об'єктивному трактуванні етнопедагогічного досвіду та недостатнім розробленням фундаментальних історико-педагогічних досліджень;

- потребою формування в зростаючій особистості механізмів передачі соціального досвіду та етнопедагогічних традицій в умовах глобалізації та інтегрування до світового освітнього простору, суспільними виховними ідеалами й суб'єктивним його образом, тобто індивідуальними уявленнями молоді про особистісні цінності людини;

- необхідністю оптимального врахування етнічного компонента в змісті сучасної професійно-педагогічної освіти й традиційно-консервативним ставленням держави до освітніх питань;

- наявним рівнем підготовки соціальних педагогів і реальними вимогами суспільства до реалізації практичних виховних завдань з урахуванням етнокультурних цінностей народу в руслі гуманістичної концепції освіти.

- неузгодженістю методології вищої освіти з існуючими практиками;

- недостатньою популяризацією серед студентства позитивного народнопедагогічного прикладу, вартото наслідування, та переважаючим впливом у системі чинників соціального виховання негативізмів (приміром, уже звична для нашого сучасника щоденна статистика вбивств і насильств).

Теоретико-методологічні основи підготовки вчителя в окреслений період досліджували Д. Багалій, Г. Ващенко, О. Гіляров, Г. Гринько, М. Грушевський, О. Залужний, В. Затонський, В. Зеньківський, Н. Лубенець, А. Макаренко, І. Огієнко, С. Русова, І. Сікорський, С. Сірополко, І. Соколянський, Я. Чепіга, О. Шумський та інші. Етнопедагогічний контекст розвитку вітчизняної освіти й педагогічної думки відображено в

наукових працях А. Бондаря, Л. Березівської, М. Євтуха, І. Зайченка, В. Кеміня, В. Майбороди, С. Нікітчиної, Н. Побірченко, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, О. Сухомлинської, М. Ярмаченка та інших учених.

Мета статті – на основі аналізу історико-педагогічних джерел визначити соціальні аспекти етнічного виховання молоді в умовах радянської педагогіки 1920-х років, їхні позитивні та негативні риси.

У 20-х роках ХХ століття істотною ознакою української педагогічної освіти став принцип європеїзації, соціалізації теорії і практики змісту освіти, пріоритетності вивчення українознавчих дисциплін у навчальних закладах різних типів. Відтак, як зазначає О. Сухомлинська, специфічною рисою першого радянського періоду (1920–1933 рр.), коли «офіційно проголошена радянським урядом «українізація» перетворилася в політичній сфері в «націонал-комунізм», а в педагогічній – у створення національної школи в контексті прищеплення національних цінностей разом з класовими цінностями й комуністичною ідеологією, з яких була вилучена етнопедагогічна складова»; «вершину ієрархії канонів займав блок ідей марксизму як соціально-політичного вчення» [13, с. 58–59; 12].

У наукових працях окресленого періоду (Г. Гринько «Соціальне виховання дітей» (1921), Я. Ряппо «Народна освіта на Україні за десять років революції» (1927), Я. Ряппо «Система народного просвіщення України» (1927) та інших) засуджувалася діяльність попередніх українських урядів та гіперболізувалася роль більшовицької партії у сфері освіти, з ідеологічним забарвленням висвітлювалася політика українізації в навчальних закладах [1; 10; 11].

Водночас в Україні особливо гострими були питання соціального характеру – дитяча безпритульність, масова неписьменність, відсутність педагогічних кадрів і т.п. 1 липня 1920 року Наркомосвіти України оприлюднює «Декларацію про соціальне виховання дітей», в якій применшується роль сім'ї у вихованні дітей, забезпечення прав на матеріальне утримання та соціальне виховання яких покладалося на дитячі будинки. Про посилення уваги до цієї проблеми засвідчує призначення завідувачем Науково-педагогічним відділом Ради соціального виховання Наркомосу О. Попова (1920 р.).

Як засвідчують дослідження Н. Калениченко, на початку 20-х років ХХ ст. значна увага приділялася охороні дитинства, свідченням чого є те, що в червні 1920 р. РНК УСРР видала спеціальну постанову про створення «ради захисту дітей» на чолі з головою українського радянського уряду Г. Петровським [4, с. 47]. Однак головним завданням влади стояло не стільки піклування про дітей, скільки створення можливостей для батьків виходити «з тісного льоху сімейного вогнища на широкий простір будівництва робітничо-селянської держави» [12, с. 24–25].

Нарком освіти Г. Гринько неодноразово акцентував на «індивідуалістичному» характері сім'ї, відводячи пріоритетну роль у

вихованні державі. На його думку, в радянському суспільстві вільній і розкріпаченій жінці потрібно дати можливість реалізувати себе в господарській праці на благо суспільства, а не займатися сімейними справами, до яких належить виховання своїх дітей [4, с. 48]. Зрозуміло, що за таких обставин, коли в основу виховного ідеалу було покладено комуністичні цінності (які вдало описує Г. Ващенко в еміграції в книзі «Виховний ідеал»), етнічне виховання особистості вважалося завданням другорядним. Відповідно й підготовка педагогічних працівників здійснювалася задля їхньої успішної роботи в дитячих будинках, які приймали дітей від 4 до 15 років згідно зобов'язань Наркомосу України від 7 червня 1920 р. Водночас головними функціями педагогів було комуністичне виховання, що ґрунтувалося на колективістських взаєминах, оскільки дитина вважалася суспільною істотою. Потреба у досвідчених педагогах, котрі б чітко усвідомлювали соціально-виховні вимоги, стала одним із першочергових завдань в освітній сфері.

Зауважмо, що на початку ХХ ст. головні функції української жінки здебільшого зводилися до материнства й виховання дітей. Відтак, у країнах Західної Європи в цей період значна увага приділяється жіночій освіті шляхом створення державних та вищих шкіл. Приміром, у Великобританії та Шотландії діють притулки милосердя для дівчат, де вивчають історію, культуру та традиції своєї країни, тобто практично здійснюється формування в них етнокультурних цінностей як істинних громадян.

В Україні на той час більшість зарубіжних теорій засуджувалися, зокрема гуманістичний напрям у педагогічній освіті. Однак прихильно ставилися до тих педагогічних стратегій, що були співзвучні з радянською ідеологією, як, приміром, погляди на освіту Д. Дьюї, котрий вважав, що «соціальне перетворення здійсниться через вдосконалення окремих членів суспільства» і мав багато спільного з теорією матеріалізму. На таких засадах ґрунтувались і теорії щодо практичної підготовки майбутніх педагогів до соціальної роботи з дітьми. Дослідник акцентує на розвитку пізнавальних інтересів зростаючої особистості, педагогічній творчості: «Сила не в тім, що викладається, а як викладається. Дрібні і незначні речі та явища, що здавались, не варті уваги, можуть стати основою глибоких думок і переживань... все залежить від особистості педагога, який повинен готувати дітей не до іспитів, а до життя, яскравого, багатого на фарби» [5, с. 53].

Незважаючи на проголошення радянським урядом політики формування в молоді комуністичної ідеології, яка виключала етнокультурні цінності, національні традиції українського народу продовжували існувати латентно, передусім, в умовах родини. О. Нельга зауважує, що «зовнішні ознаки етнічного можуть бути вже начебто повністю відсутніми, а етнічне все ж таки продовжує існувати. Бо людина

продовжує ідентифікувати себе з певним етносом без будь-якого «дозволу» на те з боку або вчених, або відповідних представників адміністрації... Ментальність не зникає зовсім. Вона «стискується», «вміщується» у простір образів-символів несвідомого. Можливо і для того, щоб потім вибухнути етнічним ренесансом» [8, с. 220–221].

Отож соціальне спрямування освітньої політики шляхом відірваності молодого людини від родини, акценти на комуністичній ідеології мали метою зміну ціннісних орієнтирів в етновиховному процесі. Задля забезпечення ефективності радянської системи виховання у 20-х р. ХХ ст. важливо було з позицій марксистсько-більшовицької філософії виокремити значення соціального середовища у становленні особистості молодого людини. Невипадково у травні 1922 року світ побачив перший номер журналу «Социальное воспитание», на сторінках якого висвітлювалися теоретичні й практичні аспекти соціального виховання в нових історичних умовах, що фактично нівелювало роль сім'ї у формуванні зростаючої особистості. Відтак, саме в умовах традиційної української родини здійснювалося етновиховання, що ґрунтувалося на загальнолюдських та християнських духовних цінностях.

Як засвідчують результати наукового дослідження Н. Дем'яненко [2], в 1920–1924 рр. етновиховання молоді здійснювалося в контексті її професійної освіти, яка характеризувалася спрямованістю інститутів народної освіти та вищих трирічних педагогічних курсів на підготовку соціального вихователя. Навчальні курси: «Радянська освітня політика», «Принципи і форми соціального виховання в світлі сучасної педагогіки», «Педологія», «Історія педагогічних течій», «Трудовий принцип і метод», «Експериментальна педагогіка», «Дитячий рух», «Охорона дитинства» мали метою пропагувати «українізацію», активізувався інтерес українських учених до ідей реформаторської педагогіки.

Прикладом успішного здійснення соціального виховання дітей і молоді є досвід роботи керівника колонії А. Макаренка, що став показовим для вивчення у процесі професійної підготовки майбутнього педагога, зокрема на діючих факультетах соціального виховання та педагогічних курсах. Ідею соціального виховання педагог вбачав у тому, щоб дитячий колектив функціонував за законами існуючого суспільства [6, с. 141].

Саме 1924–1928 рр. вважають періодом розвитку педагогіки колективу. Керуючись стратегією марксизму-ленінізму у соціальному вихованні майбутнього комуніста у колективі і через колектив, А. Макаренко провідним вважав політехнічний принцип організації навчально-виховного процесу, тому питання вивчення гуманітарних наук (історії, культури, краєзнавства, літератури тощо) в його педагогічній практиці не було актуальним. Відтак, педагог зазначає, що безпритульні не знають сімейного тепла, спілкування, тому «відрив від старшого покоління впливає на формування багатьох якостей характеру», зокрема «бідність»

мови, здебільшого дитячий спосіб мислення, некомунікабельність [6, с. 139]. До кінця 20-х років ХХ сторіччя А. Макаренко все ще недооцінював роль сімейного виховання. Однак, коли в колонію почали поступати діти з різних типів сімей, увага дослідника до цієї проблеми активізувалася в руслі формування радянської сім'ї як первинного осередку становлення майбутнього будівника комунізму з відповідними ідеологічними пріоритетами («Книга для батьків»). Відтак, традиційна українська родина орієнтувалася на християнські виховані традиції, отож відчутною стала відірваність навчально-виховних закладів, у яких соціальне виховання особистості здійснювалося на засадах марксизму-ленінізму.

Проблеми формування патріотизму, національної свідомості в молоді, зокрема студентства, як прогресивної сили в державотворчих процесах, етнографічного вивчення свого краю відображені в наукових працях педагогів і громадських діячів досліджуваного періоду (В. Дурдуківський, О. Залужний, Я. Мамонтов, О. Музиченко, І. Огієнко, О. Попов, І. Соколянський, В. Родніков, Я. Чепіга та інші).

Учених обурювали спроби окремих політичних сил переписати історію на власну користь: «Хто перекручує українську історію, цебто фальшує її, той нівечить душу України, той отруєє синів її, той обезсилює Україну, той не дає нації розвиватися нормально» [3, с. 418]. Перебуваючи в еміграції, І. Огієнко був глибоко переконаним, що «...мова, релігія, обряди, епос, народні пісні, мудрість попередніх віків, передання, казки, повір'я, пережитки довгих століть, – усе це склало людину, а у нас – українця», тому й закликав молоде покоління до вивчення етнографічної спадщини свого народу [9, с. 53].

У 20-х роках ХХ сторіччя започатковано цілеспрямоване дослідження змісту української народної педагогіки. Так, у 1926 р. світ побачила книга Г. Виноградова «Народная педагогика», в якій подано визначення народної педагогіки як системи емпіричних знань, умінь і навичок формування особистості. Пізніше видрукована монографія Н. Заглади «Побут селянської дитини» (1929), де автор аналізує етнографічний аспект з виховання дітей від раннього до підліткового віку.

На жаль, наприкінці 20-х років шляхом масового терору прогресивна інтелігенція була усунена або винищена: академік С. Єфремов, професори Й. Гермайзе та Г. Слабченко, письменники Г. Івченко та Л. Старицька-Черняхівська, нарком освіти УСРР (1924–1927) О. Шумський, учений і педагог В. Дурдуківський та багато інших, котрі виявляли політичну активність у розвитку українізації та національному вихованні молоді.

Водночас у європейських державах проблеми етнічного виховання особистості активізуються, де створюються міжнародні організації та центри для вивчення стану освіти в різних країнах, серед яких чільне місце посіло Міжнародне бюро освіти (МБО), засноване в 1925 році спочатку як

громадська організація при інституту педагогічних наук ім. Руссо Женевського університету, а з 1929 року очолюване міжнародною міжурядовою організацією. У Великобританії, Італії, Швейцарії, США, Японії та інших країнах видруковується низка наукових праць, присвячених різним аспектам етнопедагогіки [7, с. 69].

Отож 1920-ті роки – це період встановлення однопартійності, політики коренізації (українізації), внесення національного компонента в структуру педагогічної науки з одночасним посиленням загальнодержавного курсу на побудову комуністичного суспільства. Акцентується увага на соціальній педагогіці, зокрема на завданнях формування в зростаючій особистості комуністичної ідеології, провідна роль у цьому процесі відводиться суспільному вихованню особистості.

Етновиховання молоді як важливе завдання соціальної педагогіки в окреслений період не посіло належного йому місця в педагогічній теорії та практиці. Адже відірваність навчальних закладів від родини, яка є носієм загальнолюдської моралі, що базується на християнських цінностях, слугувала нівелюванню соціально-духовного виховання молоді людини як засобу відродження національної культури, духовного піднесення суспільства. Низка основоположних ідей не мали належних умов для успішної реалізації в Україні, наприклад, ідея гуманізації та індивідуалізації навчання, оновлення змісту освіти у вищій школі на народній основі, розвиток творчого мислення студентів тощо, хоч успішно реалізувалися й давали позитивні результати в країнах Західної Європи. І тільки наприкінці ХХ сторіччя прогресивний досвід реформаторської педагогіки став предметом ретельного вивчення й упровадження в педагогічний процес навчальних закладів різних рівнів – від дошкільної освіти до вишів.

Звернення до історико-педагогічного досвіду з етновиховання української молоді в 1920-роках має істотне науково-практичне значення, оскільки слугує дієвим чинником розбудови вищої педагогічної освіти з урахуванням в її змісті етнічного компонента, інтенсифікації процесу формування етнонаціональних цінностей студентства, здійсненню соціально-педагогічних реформ у країні в умовах євроінтегрування. Подальшого творчого пошуку потребують питання дискусії між Наркомосами УСРР і РСФРР щодо підготовки вчительських кадрів, політики українізації, генези виховних пріоритетів дітей і молоді в історичній ретроспективі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гринько Г. Соціальне виховання дітей / Г. Гринько // *Порадник по соціальному вихованню дітей* / [упоряд. Ценсоцвих Наркомосвіти УСРР]. – Х. : Всеукр. держ. вид-во, 1921. – Вип. 1. – С. 5–23.
2. Дем'яненко Н. М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в історії

- вищої школи України (XIX – перша чверть XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Н. М. Дем'яненко. – К., 1999. – 50 с.
3. Іван Огієнко (митрополит Іларіон). Рятування України / упоряд., авт. передм. і комент. М. С. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2005. – 464 с.
 4. Калениченко Н. Проблема сім'ї та сімейного виховання в Україні (20-ті роки XX ст.) / Н. Калениченко // Шлях освіти. – № 4. – 1997. – С. 47–50.
 5. Коваленко В. Вплив ідей Д. Дьюї на українську школу й педагогіку 1920–1930 років / В. Коваленко // Шлях освіти. – № 4. – 1997. – С. 51–55.
 6. Макаренко А. С. Педагогические сочинения : в 8-ми т. / [сост.: М. Д. Виноградова, А. А. Фролов] / А. С. Макаренко. – М. : Педагогика, 1986. – Т. 8. – 336 с.
 7. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К. : Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.
 8. Нельга О. В. Теорія етносу. Курс лекцій : навчальний посібник / О. В. Нельга. – К. : Тандем, 1997. – 368 с.
 9. Огієнкові афоризми і сентенції / [упор. З. Тіменика]. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 1996. – 96 с.
 10. Ряппо Я. П. Народна освіта на Україні за десять років революції / Я. П. Ряппо. – К. : Держ. видав-во України, 1927. – 126 с.
 11. Ряппо Я. П. Система народного просвещения Украины : сб. материалов, ст. и докл. – Х. : Гос. изд-во Украины, 1925. – 231 с.
 12. Система соціального виховання дітей в УСРР // Порадник по соціальному вихованню дітей / [упоряд. Ценсоцвих Наркомосвіти УСРР]. – Харків : Всеукраїнське держ. видавництво, 1921. – 131 с.
 13. Сухомлинські О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем : навчальний посібник / Ольга Василівна Сухомлинська. – К. : А.П.Н., 2003. – 68 с.